

GELİR ARTIŞINA RAĞMEN HANEHALKI TASARRUFLARI NEDEN AZALDI?

Seyfettin Gürsel* Gökçe Uysal** ve Melike Kökkızıl***

Yönetici Özeti

Bu çalışmada hanehalkı tasarruf oranlarının 2003-2014 dönemindeki değişimi Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) kesit mikro verileri kullanılarak incelenmektedir. 2003 yılında yüzde 13,7 olarak hesapladığımız hanehalkı tasarruf oranı dönem içinde yüzde 5 civarına gerilemiştir. Bu çerçevede dış açığı yüksek düzeyde tutarak yatırımlara kısıt oluşturması bakımından Türkiye ekonomisinin başlıca yapısal sorunları arasında sayılan tasarruf yetersizliğinin büyük ölçüde hanehalkı tasarruflarındaki düşüşten kaynaklandığı söylenebilir. Bu zafiyet, hanelerin kullanılabilir gelirlerinin daha küçük bir kısmını tasarruf etmelerinden kaynaklandığı gibi tasarruf yapabilen hane sayısının azalmasından da kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte tasarruf tanımı genişletildiğinde (uzun dönemli yatırım olarak kabul edilen dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamalar tasarruf olarak kabul edildiğinde) hanehalkı tasarruflarında azalma görülmemektedir. Bu bakımdan hanehalkı tasarruflarındaki düşüşün esas olarak dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamaların gelir artışlarından çok daha hızlı artmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Özel tasarruflarda hanehalkı kaynaklı büyük düşüş

Bu araştırma notunda hanehalkı tasarruf oranlarının 2003-2014 dönemindeki değişimi Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA) mikro verileri kullanılarak incelenmektedir. Hanehalkı Bütçe Anketleri doğrudan tasarruflara ilişkin veri içermemektedir. Bu nedenle ekonomi yazınında sıklıkla kullanılan tanımlar doğrultusunda hane tasarrufu hanenin harcanabilir geliri ile harcaması arasındaki fark hesaplanmış ve bu tasarruf miktarının kullanılabilir hane gelirin bölünmesiyle de her bir hanenin tasarruf oranı hesaplanmıştır. Türkiye için ortalama bir tasarruf oranı hesaplamak amacıyla hesaplanan hanehalkı tasarruf oranları, hanelerin gelirin göre ağırlıklı ortalaması alınmıştır¹.

Bilindiği gibi Türkiye’de özel tasarrufları oluşturan hanehalkı tasarrufları ile firma tasarrufları (temettü olarak dağıtılmayan net kâr) istatistiki olarak ayrıştırılamamaktadır. Kalkınma Bakanlığı dış açıktan yola çıkarak ilk adımda ulusal tasarruf miktarını hesaplamakta ardından da kamu kesimi hesaplarında verili olan kamu tasarruf miktarını ulusal tasarruf miktarından çıkartarak özel tasarruf miktarını ve oranlarını belirlemekte ve yıllık olarak yayınlamaktadır. Şekil 1’de görüldüğü gibi özel tasarruf oranları firma tasarruflarını da içerdiğinden HBA verisinden hesaplanan hanehalkı tasarruf oranlarının doğal

*Prof. Dr. Seyfettin Gürsel, Betam, Direktör, seyfettin.gursel@eas.bau.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Gökçe Uysal, Betam, Direktör Yardımcısı, gokce.uysal@eas.bau.edu.tr

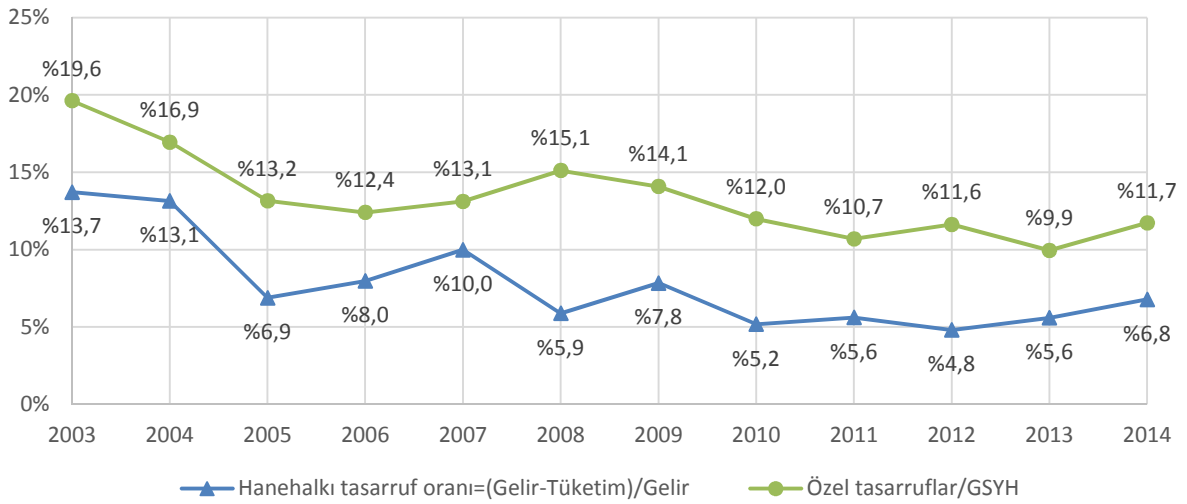
***Melike Kökkızıl, Betam, Araştırma Görevlisi, melike.kokkizil@eas.bau.edu.tr

¹ Ağırlıklandırma için her bir hanenin Türkiye’deki toplam kullanılabilir hane gelire oranı kullanılmıştır.

olarak üzerindedir. Ancak aradaki fark firma tasarruf oranlarını doğrudan tahmini olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte tasarruflardaki genel düşüş eğilimi gerek makroekonomik düzeyde artık olarak hesaplanan özel tasarruflarda gerekse HBA verilerinden hesapladığımız hanehalkı tasarruf oranlarında gözlemlenmektedir. 2003 yılında yüzde 19,6 olan özel tasarruf oranı son yıllarda yüzde 10 civarına kadar düşmüş, yüzde 13,7 olarak hesapladığımız hanehalkı tasarruf oranı da aynı dönemde yüzde 5 civarına gerilemiştir.

Bu veriler çerçevesinde dış açığı yüksek düzeyde tutarak yatırımlara kısıt oluşturması bakımından Türkiye ekonomisinin başlıca yapısal sorunları arasında sayılan tasarruf yetersizliğinin büyük ölçüde hanehalkı tasarruflarındaki düşüşten kaynaklandığı söylenebilir. Bu zafiyetin nedenlerinin araştırılması bu bağlamda önem kazanmaktadır.

Şekil 1 2003-2014 dönemi hanehalkı tasarruf oranları ve özel tasarrufların GSYH içindeki payı

Kaynak: 2003-2014 Hanehalkı Bütçe Anketi kesit mikro verisetleri; Betam hesaplamaları, Kalkınma Bakanlığı İstatistikleri

Hanelerin yaklaşık yarısı tasarruf yapmıyor ya da yapamıyor

Hanehalkı düşük tasarruf oranları hanelerin kullanılabilir gelirlerinin küçük bir kısmını tasarruf etmelerinden kaynaklanabileceği gibi az sayıda hanenin tasarruf edebilmesinden de kaynaklanmaktadır. Bu iki durum arasındaki farkı incelemek amacıyla Tablo 1’de tasarruf edebilme sıklığı incelenmiştir. Tabloda tasarruf edebilen (aylık ortalama gelirlerinin aylık harcamalarına denk veya daha yüksek olan) haneler ile tasarruf edemeyen (aylık harcamaların aylık ortalama gelirlerinden fazla olan) hanelerin sayı ve payları gösterilmektedir. Veriler tasarruf etmeyen ya da edemeyen hanelerin payının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Tasarruf etmeyen hanelerin oranı 2003 ile 2007 yılları arasında yüzde 40 civarında seyretmiş, 2008 yılından itibaren ise bir sıçrama kaydederek yüzde 48’e yaklaşmıştır. Küresel ekonomik krizin Türkiye’ye yansımaları sonucu işsizliğin artması ve gelirlerin düşmesi sonucu bu beklenen bir gelişme olabilir. Ancak 2014 yılında hanelerin yüzde 44’ünün hala tasarruf etmiyor ya da edemiyor olması dönem başlangıcına kıyasla tasarruf etmeyen hane sayısının arttığını göstermektedir.

Hanehalkı tasarruf oranlarındaki düşüşün diğer nedeni ise tasarruf yap(a)bi(l)en hanelerin de tasarruf oranlarının azalmasıdır. Şekil 2’de tüm hanelerin tasarruf oranları (Şekil 1) ile tasarrufta bulunan

hanelerin tasarruf oranları bir arada gösterilmektedir. Gelirlerinin bir kısmını harcamayan/biriktiren hanelerin tasarruf oranları 2003'te yüzde 24 civarındayken 2010'da yüzde 18,9'a kadar gerilemiş ardından ılımlı bir yükselme eğilimine geçmesine rağmen 2014'te ancak yüzde 20,5'e ulaşmıştır. Diğer bir deyişle güncel tasarruf oranı 2003'teki tasarruf oranının hayli altındadır.

Tablo 1 2003-2014 dönemi aylık gelirlerin aylık ortalama harcamaya göre değerlendirilmesi

	Tasarruf edenler		Tasarruf etmeyenler		Toplam
	Hane sayısı (000)	Yüzde payı (%)	Hane sayısı (000)	Yüzde payı (%)	Hane sayısı (000)
2003	9.696	59,0	6.733	41,0	16.429
2004	10.257	61,1	6.526	38,9	16.783
2005	9.895	57,6	7.283	42,4	17.178
2006	10.058	57,9	7.328	42,2	17.386
2007	10.354	60,9	6.653	39,1	17.007
2008	9.086	52,3	8.283	47,7	17.369
2009	9.309	53,7	8.044	46,4	17.353
2010	9.144	51,6	8.594	48,5	17.738
2011	9.983	53,6	8.642	46,4	18.625
2012	10.500	54,0	8.952	46,0	19.452
2013	10.832	54,5	9.050	45,5	19.882
2014	11.672	56,2	9.113	43,8	20.785

Kaynak: 2003-2014 Hanehalkı Bütçe Anketi kesit mikro verisetleri; Betam hesaplamaları

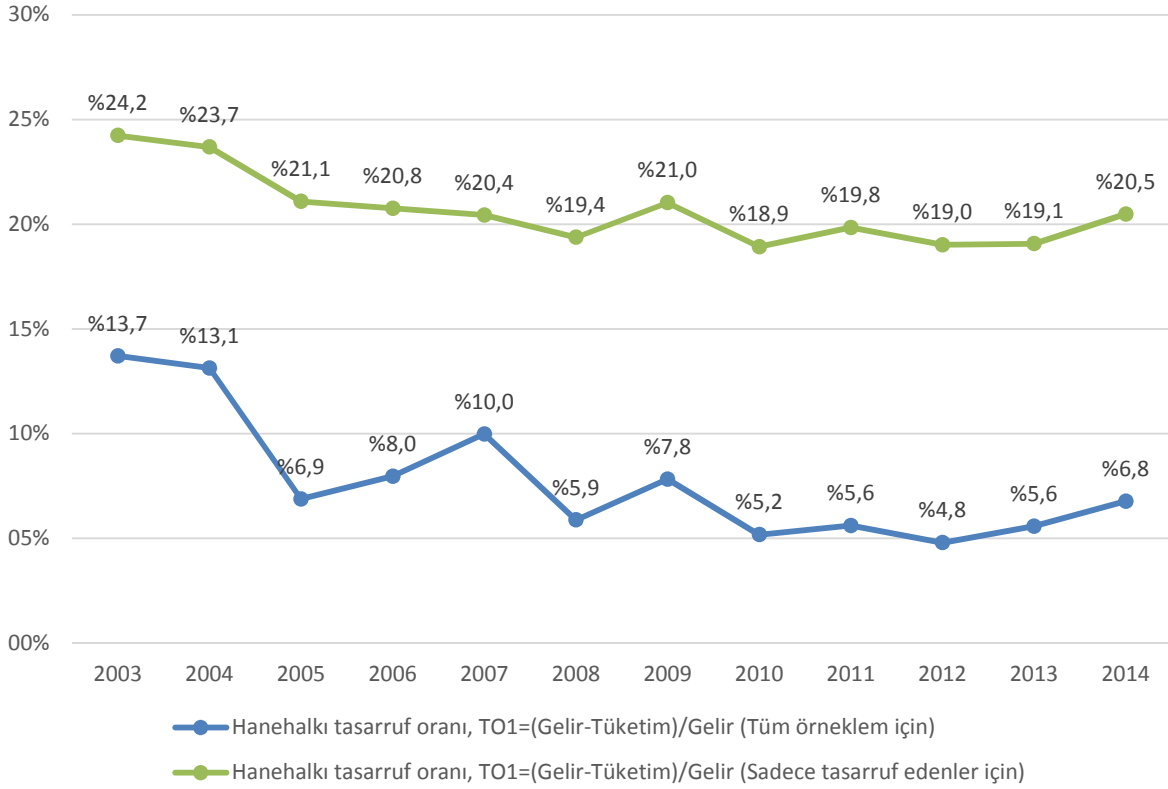
Tasarruf tanımı genişletildiğinde görünüm farklılaşıyor

İktisat yazınında hanehalkı tasarruflarının daha geniş kapsamlı olarak tanımlanması tartışılmaktadır. Bu yazında harcamalar kısa vadeli ve uzun vadeli olarak iki gruba ayrılarak uzun vadeli harcamaların tasarruf niteliği taşıdığı savunulmaktadır (Székely ve Attanasio,2000; Gourinchas ve Parker,2002)². Bu kabul doğrultusunda özellikle dayanıklı tüketim malları harcamaları ile eğitim ve sağlık harcamaları gibi beşeri sermaye yatırımları farklı tasarruf biçimleri olarak ayrıca değerlendirmeye tabi tutulur. Bu bağlamda biri dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamaları diğeri de eğitim ve sağlık harcamalarını tasarruf kabul eden iki genişletilmiş tasarruf oranı hesapladık.

² Literatürdeki bu yaklaşıma dair daha detaylı bilgi için:

Székely, M. and O. P. Attanasio.(2000), Household Saving in Developing Countries - Inequality, Demographics and All That: How Different are Latin America and South East Asia?, RES Working Papers 4221, Inter-American Development Bank, Research Department.
Gourinchas, P.-O. and Parker, J. A. (2002), Consumption Over the Life Cycle. *Econometrica*,70 (1), 47–89.

Şekil 2 Tasarruf edebilen hanelerin tasarruf oranları ile tüm hanehalklarının tasarruf oranlarının karşılaştırması, 2003-2014

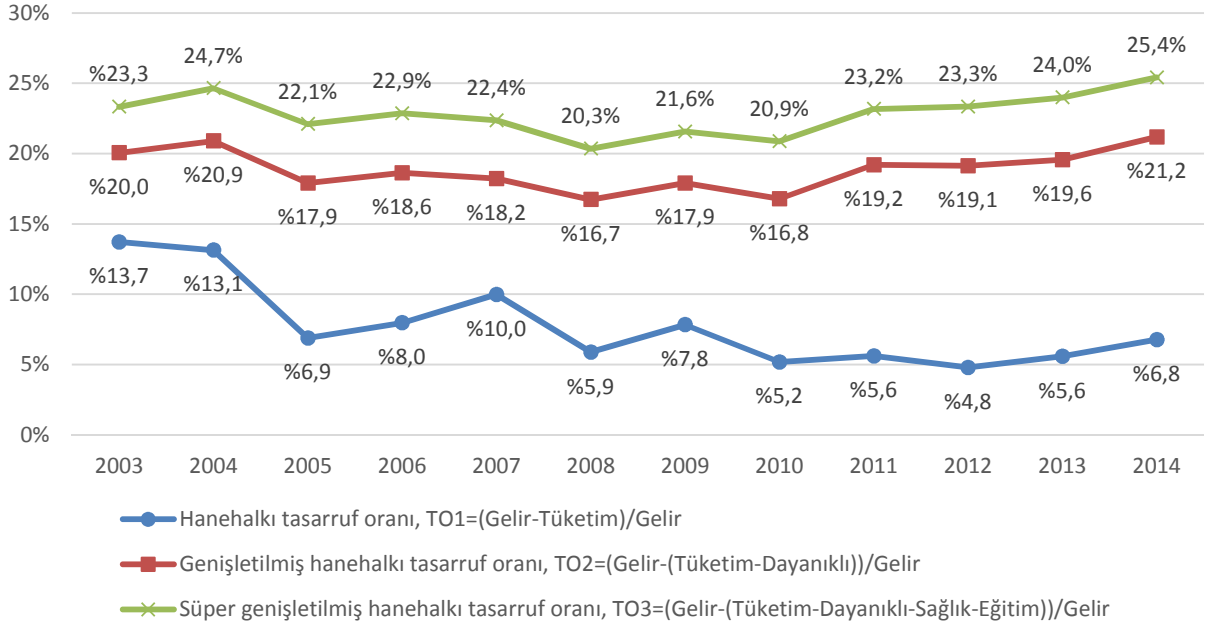
Kaynak: 2003-2014 Hanehalkı Bütçe Anketi kesit mikro verisetleri; Betam hesaplamaları

İlk aşamada yeni otomobil, beyaz eşya, mobilya gibi çeşitli dayanıklı tüketim mallarına³ yapılan harcamaları tasarruflara dahil ediyoruz. Dolayısıyla sade tasarruflar (TO1) ile genişletilmiş tasarruflar (TO2) arasındaki fark dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamaların gelir içindeki payının zaman seyrini yansıtmaktadır. İkinci aşamada tasarruflara tüketim mali harcamalarına ilave olarak eğitim ve sağlık harcamalarını dahil ediyoruz⁴. Benzer şekilde süper genişletilmiş tasarruflar (TO3) ile genişletilmiş tasarruflar (TO2) arasındaki fark ise eğitim ve sağlık harcamalarının kullanılabilir gelirdeki payının zaman seyrini yansıtmaktadır. Şekil 3’de farklı hanehalkı tasarruf tanımına göre hesaplanmış oranlara bir arada yer verilmiştir.

³ Dayanıklı tüketim mallarına Eurostat tarafından kabul edilen şu tüketim grupları dahil edilmiştir: Mobilya, halılar ve diğer yer döşemeleri, buzdolabı ve dondurucular, çamaşır makineleri ile çamaşır kurutma makineleri ve bulaşık makineleri, fırınlar, ısıtıcılar ve klimalar, temizlik ekipmanları, dikiş ve örme makineleri, hanehalklarının kullandığı diğer temel cihazlar, tedavide kullanılan alet ve ekipmanlar, yeni otomobil, ikinci el otomobil ile motosiklet, bisiklet, telefon ve faks ekipmanları, seslerin alınmasına, kaydedilmesine veya çoğaltılmasına ilişkin ekipmanlar, TV setleri ile video-kaset çalar ve teypler, fotografik ve sinematografik ekipmanlar, optik aletler, veri işlem ekipmanları, ev dışındaki eğlenceye yönelik başlıca dayanıklı mallar ve son olarak evde eğlenceye yönelik dayanıklı mallar

⁴ Hanenin eğitime yönelik harcamalarını hesaplarken Bütçe anketinde yer alan her türlü eğitim seviyesi (kreş, anaokulları, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim, ortaöğretim sonrası ve üniversite öncesi ile yüksek eğitim) için yapılan harcamalar dikkate alınmıştır. Sağlık harcamaları için ise şu kalemler dikkate alınmıştır: eczacılıkla ilgili ürünler, diğer tıbbi ürünler, tedavide kullanılan alet ve ekipmanlar, tıbbi hizmetler, dişçilik hizmetleri, medikal analiz laboratuvarlarının ve röntgen merkezlerinin hizmetleri, tıbbi yardımcılarının hizmetleri, hastaneyle ilgili olmayan diğer hizmetler ve hastane hizmetleri

Şekil 3 2003-2014 döneminde hanehalkı tasarruf oranları

Kaynak: 2003-2014 Hanehalkı Bütçe Anketi kesit mikro verisetleri; Betam hesaplamaları

Verilerde ilk dikkat çeken nokta sade tasarruf oranlarının (TO1) düşen eğrisine karşın genişletilmiş tasarruf oranlarında (TO2 ve TO3) düşüş eğiliminin gözlemlenmemesidir. Dayanıklı tüketim mali harcamaları tasarruflara dahil edildiğinde, 2008 yılına kadar tasarruf oranlarında sınırlı bir düşüş görülmekte (yüzde 20'den 16'7'ye) ardından gelen yükselişle birlikte oran 2014 yılında yüzde 21,2'ye çıktığı görülmektedir. Bu 2003'e kıyasla az da olsa daha yüksek bir tasarruf oranıdır.

Eğitim ve sağlık harcamalarını da tasarruflara dahil ettiğimizde süper genişletilmiş tasarruf oranı eğrisinin (TO3) genişletilmiş tasarruf eğrisine (TO2) neredeyse tam paralel olarak hareket ettiği görülmektedir. Bu durum eğitim ve sağlık harcamalarının kullanılabilir hanehalkı geliri içerisindeki payının hemen hemen hiç değişmeden yüzde 4 civarında seyrettiğine (reel olarak gelir artışına paralel artış söz konusu) işaret etmektedir. Süper genişletilmiş tanıma göre hesaplanan tasarruf oranı 2003 yılında yüzde 23,3 seviyesindeyken 2008'de yüzde 20,3'e kadar düşmüş, ardından yükselerek dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamalardaki artış nedeniyle 2014 yılında yüzde 25,4'e ulaşmıştır.

Bu saptamalar hanehalkı tasarruflarında meydana gelen büyük azalmanın esas olarak dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamaların gelir artışlarından çok daha hızlı artmasından kaynaklandığına işaret etmektedir. Nitekim, dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamaların hane bütçesindeki paylarında ciddi artışlar görülmektedir. 2003-2009 döneminde, dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamalar gelirin yüzde 6,3'ü ile yüzde 11 arasında seyrederken, 2010-2014 döneminde bu pay düzenli bir artışla yüzde 11,6'dan 14,4'e yükselmiştir.

Tasarruf yetersizliğinin geleceği

Türkiye ekonomisinin başlıca yapısal sorunları arasında kabul edilen ve Hükümet tarafından çeşitli teşvikler ile (en son zorunlu bireysel emeklilik kesintisi) aşılmaya çalışılan tasarruf yetersizliğinin esasen dayanıklı tüketim mallarına yönelik güçlü talep artışından ve bu artışın güçlü ve kapsayıcı gelir

artışları ile hanelerin krediye erişimindeki kolaylaştırıcı gelişmelerden kaynaklandığı açıktır. 1998 bazlı reel GSYH'nın 2003'ten 2014'e yüzde 65 arttığını biliyoruz (TÜİK Ulusal Hesaplar). Aynı dönemde hane sayısı 16 milyon 744 binden 21 milyon 372 bine yükseldiğinden hane başına düşen reel GSYH'nın yüzde 30 arttığı hesaplanabilir. TÜİK HBA verileri dikkate alındığında ise hanehalkı kullanılabilir gelirinde 2003-2014 döneminde reel olarak (Deflatör TÜFE) yüzde 33 artış gerçekleştiğini hesaplıyoruz. Bu iki farklı yoldan yapılan gelir artışı tahmini fazlasıyla tutarlıdır. Reel gelir artışlarına rağmen hanehalkı tasarruflarının büyük ölçüde azalması ilk yaklaşımda şaşırtıcı gelebilir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi tasarrufların uzun vadeli harcamalar dikkate alınarak daha geniş bir tanımla yapıldığında, bu azalışın hanehalklarının artan gelirlerinden daha fazlasını başta mobilya, otomobil olmak üzere çeşitli türden dayanıklı tüketim mallarına yaptıkları harcamalardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2013-2014 döneminde hanehalkı tasarruf oranlarında sınırlı bir artış gözlemlenmektedir. Ancak bu artışın kalıcı bir eğilimi yansıtmadığını kestirmek için erkendir. Orta uzun vadede dayanıklı tüketim mallarına yönelik iştahın yavaş yavaş durulması beklenebilir. Hanelerin reel gelir artışları da nispeten güçlü bir düzeyde devam ettiği takdirde bu durulma tasarruf artışını destekleyebilir. Bununla birlikte gelir artışları düşük gelirli kesimleri kapsadıkça dayanıklı tüketim mallarına yönelik talebin daha uzun süre canlı kalması da yüksek ihtimaldir.